

DOLIHENOV TEMPELJ, ZGRAJEN V PRETORIJU LATOBICORUM LETA 196

JARO SAŠEL

Pri obnovitvenih delih južnega pročelja tistega trakta trebanjskega župnišča, ki je bil dozidan šele nekaj po 16. stoletju, so 1975 odkrili kvader iz apnenca, ki je na desni odlomljen in po robovih poškodovan (mere: 56 × 75 cm x vidnih 22 cm). Kamen je ostal v steni, na mestu, kjer so ga odkrili.¹ Kaže, da gre za preklado, ki ima naslednji napis:²

[I(ovi)] o(ptimo) m(aximo) Dolicheno p[ro]f[er]o
sal(ute) imp(eratoris) Caes(aris)]
[L.] Septim[us] Severi Pii P[er]tinacis Au-
g(usti)]
Arabici Adibenic[is] et M. Aureli Ant[oni-
nini]
Caes(aris) imp(eratoris) destinati [.
.]
templum de suo fecit sua[que] pec(unia)
exornavit]

v prevodu:

Jupitru najboljšemu, največjemu, Dolihenskemu je za blagor imperatorja Cezarja Lucija Septimija Severa Pija Pertinaksa Avgusta, Arabskega, Adiabenskega, in Marka Avrelija Antonina Cezarja-prestolonaslednika [osebno ime in funkcija neznanega posvetitelja] zgradil tempelj na lastne stroške in ga z lastnim [denarjem okrasil?].

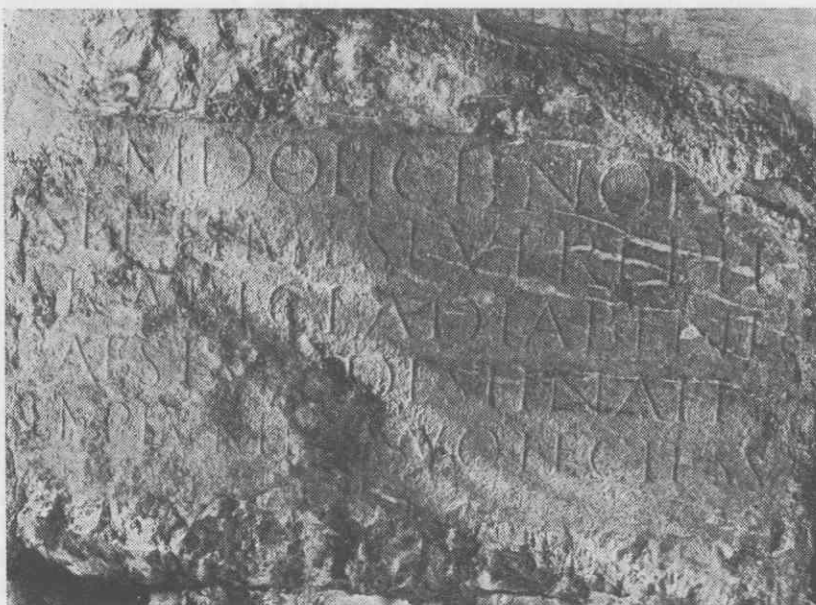
Za zgodovino rimskega Trebnja (Praetorium Latobicorum v rimskih časih) in za osvetlitev novega spomenika samega lahko razberemo iz napisa, če mu sledimo od besede do besede, naslednje.

Jupiter, ki mu je napis posvečen, je bil poglavar rimskega panteona, zavetnik imperija in državno boštvo. Z ženo Junono in z boginjo Minervo (trias Capitolina — Kapitolska trojica, tako imenovana zaradi tega, ker je bilo centralno svetišče teh božev v Rimu na Kapitolu), so si »državno« — zavetne funkcije delili tako, da je bila Minerva zavetnica obrti in dohodkov (praznik: pomladno enakonočje), Junona družine (praznik: 1. marec), Jupiter gospodar vesolja (praznik: na lunine mlaje, Ide). Častili so jih od meja do meja imperija, od Britanije do Evfrata in od Sahare do Donave, predvsem vsi uradni predstavniki oblasti in vojske (najvišji in najnižji), pa tudi zasebniki so pri njih iskali zavetja v raznih zadevah ter jim z dovoženjem svečenštva postavljali žrtvenike. Kulturni ubredi (za Jupitra) so terjali, da je bil njihov tempelj izhodišče za vse slovesne in najpomembnejše dr-

žavne dogodke (novoletna zasedanja novo izvoljene administracije, zaprisega konzulov, triumfi). Ker je bil Rim v etničnih, religijskih in jezikovnih vprašanih toleranten — kot bi dejali danes — oziroma, ker uradna ideologija v tem ni videla problemov, če je šlo za lojalne državljane, je rimska religija v teku razširjanja politično-teritorialne oblasti absorbirala vrsto tujih božev. Rimljani so prihajali v kontakt z ilirskim religioznim gledanjem in čutenjem, s keltskim, s punskim, z raznimi vzhodnjaškimi mističnimi in drugačnimi skupinami, ali pa z germanskimi. Vplive vseh teh religij so sprejemali. Tudi tendenca »barbarov« samih je bila — potem ko so bila rešena aktualna politična in organizacijska vprašanja — svoja in samosvoja vodilna boštva priličiti rimskim. Pogosto, a ne vselej, se je to kazalo na tak način, kot ga vidimo na zgornjem napisu, na katerem je klasičnemu boštvu dodano ime idejno podobnega »domačega« boga, ki je torej izenačen z rimskim. Dolichenus je sirsko boštvo, upodobljeno stoji na biku, simbolu moči, rasti in življenja. Častili so ga z obredi-misteriji.

Dolihe je mesto v pokrajini Kommagene (severna Sirija) ob srednjem Evfratu. Dežela je bogata železne rude in po legendi se je tam nekje začela metalurgija. V prazgodovini je bila metalurgija sprva skrivnostno znanje, ki so ga posvečeni kovači in mojstri ljubosumno ohranjali iz roda v rod in si skušali obrt monopolno zagotoviti. Ob koncu 2. tisočletja pa si je počasi utirala pot na Balkan in drugam. Vselej pod varstvom svojega zavetnega boštva-Dolihena, ki so ga po rimski okupaciji izenačili z Jupitrom. Njegov kult se je v 2. in 3. stoletju po n. št. razširil po imperiju. Njegovi propagatorji so našli posebno odmevnost v srcih na vzhodu rekrutiranega in po evropskih garnizijah razmeščenega vojaštva. V teku časa je izgubil izvorno prvobitnost, to je zavetništvo zgolj metalurgije in rudarstva; njegov kult se je posplošil v deželni kult in njegovo ime je postalo simbol za razseljene Sirce in tudi za vojake, ki so bili rekrutirani v Siriji. Ta kult so nosili iz garnizije v garnizijo, od velike do male, in ga častili — potem ko so bili iz vojske že odpuščeni — tudi po svojih novih stalnih bivališčih. Mimogrede ga je v vrsto svojih bogov sprejel tudi marsikak drug prebivalec rimskega imperija.

Praetorium Latobicorum je imel manjšo garnizijo, ki je opravljala varnostno in kontrolno službo na svojem sektorju vzhodne ma-

Rimski napis, ki govori o Dolihenovem templju v Trebnjem na Dolenjskem

gistrale imperija, to je, na predhodnici »orient-express« linije, se pravi, na cesti Mediolanum (Milano) — Byzantium (poznejši Carigrad). Beseda praetorium izraža v tem primeru utrjeno in zastraženo nočišče za državne funkcionarje. Beseda Latobicorum pa precizira, kje je ta postaja ležala, namreč na prostoru manjšega keltskega plemena, po imenu Latobici, ki so živeli po današnji severni Dolenjski, predvsem, tako vsaj kaže, med Višnjo goro in Krškim.³

Raziskovanja, slučajne najdbe in napisi so skupaj z drugimi podatki, ki jih imamo,⁴ pokazali, da ima naselje za predhodnika keltsko vas ali mestece, ki je bilo od vladarja Avgusta najprej preoblikovano v rimsko podeželsko srenjo s poštnim nočiščem—postajo. Rimske državne ceste so bile za lažje potovanje popotnikov — seveda zgolj uradnih, državnih in vojaških — razdeljene na enakomerno razporejene, dnevni vlečni zmogljivosti tovrne živine primerne in zanjo preračunane postaje z nočišči (okoli 22 km vsaksebi). Vmes so bile izmene, na krajših razdaljah, tam, kjer je bilo treba menjati utrjeno vprežno živino (povprečno po 10 km vsaksebi).

Vojaška straža v mestu je dokumentirana šele od 2. stoletja dalje. Obstajala je nedvomno že prej, in bila podrejena legijskim enotam, ki so imele glavni stan ali v Karnuntu (danes Deutsch-Altenburg pri Petronellu ob Donavi) ali v Vindoboni (danes Dunaj). Točka je bila hkrati strateško važna, ker se je od nje cepila pot ob Mirni na Celejo, druga na Novo mesto, oziroma proti zahodu na Emono (Ljubljano), in proti vzhodu na Neviodunum (Drnovo pri Krškem). Tako je na tem križišču naravno

vzniknilo hkrati tudi manjše podeželsko tržišče. Ker pa je glavna arterija Mediolanum-Byzantium spadala med najvažnejše v imperiju, ker je povezovala dva polotoka, ki sta bila za zgodovino starega veka najpomembnejša, si ni težko predstavljati, da je moral biti — razen pozimi, ko je transport miroval — promet dokaj živahen, in je mestece že zato potrebovalo organizirano vojaško-varstveno službo.

Razumljivo je, da se je zbiralo v takem kraju — enako kot v vseh podobnih mestih — dokaj heterogeno prebivalstvo, zelo pestro tudi po religiji. Vsekakor kažejo na to žrtveniki, med katerimi so številni posvečeni od drugod izvirajočim boštvom, kot so na primer Jupiter Heliopolitanus (to je iz mesta Heliopolis-Baalbek), Mithras (perzijski orientalski bog zvestobe, dobrote in luči; praznik: 25. december),⁵ ali zgoraj obravnavani Dolichenus.

Tempelj, o katerem govori napis, je v čast Jupitra Dolihena postavil neznan človek, najbrž kak oficir — del napisa, kjer je bilo navedeno ime graditelja in njegova funkcija, je odbit — za blagor cesarja Septimija Severa in njegovega sina, Septimius Severus (193—211), senator in general iz mesta Lepcis Magna v Tripolitaniji je bil prvi rimski cesar, ki ga je imenovala vojska, ne senat. Vojaški prevrat, pri katerem je prišel na čelo imperija, je bil izveden 9. aprila 193 v Karnuntu, kjer je stoloval kot cesarski namestnik za provinco Panonijo. Enotno ga je podprla panonska armada in z njo se je napotil na triumfalni pohod v Rim, da bi si zagotovil priznanje najvišjega legislativnega telesa, to je senata. Načrt je v

celoti uspel in že maja istega leta je postal cesar. V celotnem imperiju pa niso bile vse armadne enote zadovoljne z njim. Zahodna (predvsem britanska) je proglasila za cesarja D. Klodija Albina (193—197), vzhodna (predvsem sirska) pa C. Pescenija Nigra (193—194).

V laviranju in v boju za nadoblast se je Septimij Sever izkazal mojstra. Pomiril je zahodnega protikandidata z obljubo, da bo njegov naslednik na prestolu, in ga z njegovim soglasjem nemudoma imenoval za Cezarja (s tem nazivom je bilo izraženo, da je prestolonaslednik). Proti vzhodnemu pa je sam hipoma odkorakal tako z vsemi razpoložljivimi enotami kot z najspodobnejšimi legijskimi komandanti in ga premagal poleti 195. Bližala se je zima in ob vrnitvi iz Mezopotamije (točneje, iz pokrajine Adiabene na perzijski meji, in iz Arabije, kjer je moral zadržati uporna gibanja nekaterih plemen) je hitel prek Male Azije, da bi prišel do donavske trdnjave Viminacium (danes Kostolac pri Požarevcu) pred zimo. Tam je hotel prezimiti z delom armade, ker je bilo pozimi gibanje onemogočeno zaradi snega in zamrzlih rek — tudi Donave. Hkrati se je v Viminaciju želel posvetovati z bratom, ki naj bi prišel iz province Dakije, kjer je bil cesarski namestnik. Do sestanka je dejansko prišlo. Na njem so imenovali osemletnega Severovega sina Karakala za Cezarja, to je prestolonaslednika, ter odvzeli ta naziv Klodiju Albinu, kot je bilo na tihem že prej načrtovano. To je pomenilo novo vojno. Treba je bilo odstraniti drugega tekmeča. Poveljstvo je prevzel Septimij Sever sam. Zgodaj spomladi 196 je zapustil Viminacij z armado, od katere se je ločil v Poetovion (Ptuju). Vojska je nadaljevala pohod v Galijo, sam pa je odhitel najprej v Rim, da bi rešil najnujnejše politične zadeve. Zgovorna priča o teh dogodkih je ara v Poetovion, ki jo je postavil gardni tribun, morda C. Fulvius Plautianus (njegovo ime je odklesano), ko je bil ob tej priložnosti poslan v korpus ad opprimendam factionem Gallicanam (zatreti zaroto v Galiji), kot je bila vojna s Klodijem Albinom uradno imenovana.

Medtem ko je vladar urejal v Rimu svoje zadeve tako, da je odstranil tudi tihe nasprotnike in dal »legalizirati«, kar je bilo sklenjeno v Viminaciju, ga je sin Karakala čakal v Panoniji, kaže, da prav v Poetovion pod varstvom armadnega poveljnika in prijatelja Lucija Fabija Cilona, cesarskega namestnika v provinci Panoniji. Brž ko je v Rimu utrdil svoj položaj, je Septimij Sever odhitel sam v Galijo in tam bliskovito zmagal. Senat mu je

poslal nasproti slovesno delegacijo z voščili, in v Lugdunu (danes Lyon) so opravili triumfalne slovesnosti.

Ves ta čas, to je nekako od pomladi 196 do sredine leta 197 je bil prestolonaslednik Karakala (Caesar imperator destinatus kot pravi naš napis) v Panoniji in prav v ta čas moramo datirati gornji napis iz Trebnjega. Kak oficir ali višji uradnik, ki se je hotel prikupiti in polaskati novi oblasti, je izkoristil priložnost, da s templjem prijetno preseneti vladarja in sina, ki sta morala potovati skozi Trebnje. Ko se je Sever vrnil triumfalno iz Galije v Panonijo, je namreč z družino zopet odhitel v Rim. Tam je uredil in pripravil nekatere administrativne in vojne reforme, se nato — zopet z družino — vkrčal v Brundiziju ter odplul na Bližnji Vzhod, kjer je vzniknila nova vojna. To pot s Perzijo.

In zakaj se je s priprošnjo za zdravje obeh vladarjev naš dedikant obrnil prav na Jupitra Dolihenskega? Odgovor je pri roki. Znano je, da je Severova žena in Karakalova mati Julija Domna († 217) — in njen vpliv na moža in sina ni bil majhen — po rodu in rojstvu izvirala natanko iz Sirije, iz mesta Emesa, ki je bilo južni sosed mesta Dolihe. Na dlani je, da pri posvetitvi ne gre za »čisti slučaj«.

Novi 'trebanjski' napis odpira torej reže, skozi katere lahko v kratkem preblisku zazremo živa dogajanja v letih 193/196 po n. št. Ta so vnesla nov življenjski val v centralni Balkan, ki je bil — kot ves imperij — na pričetku gospodarsko političnega poloma. Do prave krize je bilo še daleč, ta je izbruhnila z vso silo šele proti sredini 3. stoletja in le do neke meje jo je šele proti koncu 3. stoletja obvladal Dioklecijan (284—305).

OPOMBE

1. Nanj me je opozoril in mi dovolil obdelavo prijatelj Drago Komelj. — 2. Kar je v oglatem oklepaju, manjka, kar v okroglem, so razvezane običajne okrajšave. — 3. Prim. k njim Peter Petru, Hišaste žare Latobikov (Situla 11, 1971). — 4. Na primer, Anton v. Premerstein in Simon Ruttaf, Römische Strassen und Befestigungen in Krain (Wien 1899) 23. Balduin Saria, v: Pauly Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft XXII/2 (1954) 1638, ter v: V. Hoffiller in B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien (Zagreb 1938) št. 230 sl. — 5. Prim. Iva Curk, Ohranjeni mitreji na Slovenskem (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 31, 1972). — 6. CIL 3.4037 = 10868 = ILS 3029. H. Aigner v: Schild von Steier 14 (1979—81) 113.